

Szarka László

Esterházy János közvetítő szerepe az első bécsi döntés előtt¹

1938. március 12-én a hitleri Németország minden ellenállás nélkül megszállta Ausztriát. A Hitler vezette Harmadik Birodalom először foglalt el anektált egy másik szuverén államot. Az Anschluss nyomán kiéleződtek a kelet-közép-európai viszonyok, s a térség minden államának szembesülnie kellett azzal, hogy a nemzetiszocialista Németország agresszív terveiben a Birodalommal hasonló sors fenyegeti őket. Az Első Csehszlovák Köztársaság egy évvel későbbi megszűnéséhez vezető események szintén ekkortól kezdve gyorsultak fel. A Henlein vezette csehszlovákiai Szudétanémet Párt (SzdP) – Berlin utasítására – hónapról hónapra fokozta követeléseit a prágai kormánnyal szemben. A Hlinka-féle Szlovák Néppárt (HSZNP) által 1918-tól kezdve szorgalmazott szlovákiai nemzeti és tartományi autonómia kérdése – együtt a kárpátaljai rutének 1919 óta kielégítetlenül maradt autonómiaigényével – ismételten előtérbe került. A Csehszlovákiával szembeni területi követelések érvényesítésében Magyarország és Lengyelország igyekezett felzárkózni Németországhoz, amihez Varsó és Budapest a francia és brit kormány támogatását is igényelte. Mindez alapvetően kérdőjelezte meg a köztársaság belső stabilitását és a csehországi, szlovákiai és kárpátaljai nemzetiségi viszonyok alakulását.

A szlovákiai és kárpátaljai autonómia kérdése körül kialakult cseh–szlovák viták, alternatív elképzelések fontos részét alkották a magyarországi revíziós külpolitikai elképzeléseknek. A magyar kormány és a vele kezdettől fogva szorosán együttműködő szlovákiai magyar pártpolitika megpróbálta befolyásolni a szlovák autonómiairokvések tartalmát és alakulását. Mindazonáltal az 1920-as évek elejétől kezdve jól láthatóan folyamatosan nőtt a távolság a szlovák néppárti politika centruma és a magyarországi és a csehszlovákiai kisebbségi magyar politikai tényezők között. Ez jórészt azzal függött össze, hogy a Magyarország keretei közt megvalósuló szlovák autonómia alternatívája részben az 1918-as szlovák különválás kudarcának néppárti beismerését jelentette volna, amire legfeljebb és átmenetileg Vojtech Tuka mutatott hajlandóságot. Másrészt az 1930-as évek második felében nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar külpolitikai elképzelésekben – a korabeli európai realitásoknak megfelelően – egyre jobban előtérbe került az etnikai revízió alternatívája. Ez azonban az autonómiája megszerzésére törekvő szlovák és rutén

¹ A tanulmány a VEGA „Československá republika a maďarská menšina na Slovensku (1930–1938)” 2/0023/12. számú kutatási program keretében készült.

politikusokat amiatt töltötte el félelemmel, hogy tartományaik területi integritását, politikai stabilitását a magyar revíziós közvetlenül veszélyeztette.

A szlovákiai autonómiával kapcsolatos anyaországi és a kisebbségi magyar álláspontok alakulását, kölcsönhatását, egymáshoz való viszonyát elemezve, érdemes külön megvizsgálni, hogy a szlovák autonómia-kérdésben erős budapesti kormányzati felhatalmazással rendelkező Esterházy János milyen elképzeléseket dolgozott ki, s milyen dilemmákkal szembesült. A kérdés szakirodalma általában egységes abban a tekintetben, hogy az Egyesült Magyar Párt (EMP) vezetőinek, Jaross Andor elnöknek, Esterházy János ügyvezető elnöknek és Szüllő Gézának, a párt külpolitikai ügyekben mértékadó vezetőjének igen szűkös politikai mozgástere volt az 1935-1938 közötti időszakban. Az elmúlt két évtized kutatásai alapján mára már egyértelműen kijelenthető, hogy az 1920-as években a nagyobb kérdésekben a végső döntések minden esetben Budapesten születtek. Igaz, lényegi kérdésekben legtöbbször az EMP vezetőit is bevonták a döntés-előkészítésbe, amit ők nem ritkán képesek voltak bizonyos mértékben saját álláspontjuk érvényesítésére is felhasználni.²

Paradox módon a magyar revíziós külpolitika szempontjából elvben kulcsfontosságú szlovák kérdésben – Szlovákiai autonómiájának, a magyar-szlovák viszony alakulásának a kérdésében – volt talán a legnagyobb a kisebbségi magyar politikai vezetők cselekvési szabadsága, kezdeményezési lehetősége. Ennek oka főleg abban keresendő, hogy magyar külpolitika budapesti irányítóit mindvégig nagyfokú tanácsstalanság jellemezte a dinamikus csehszlovák pártpolitikai mozgások, s azon belül a kormánypárti és ellenzéki szlovák pártok megítélését illetően. Mindehhez még az is hozzájárult, hogy a magyar revíziós politikai tervezés mindvégig alternatívákban gondolkodott. A szlovák kérdésben Budapest inkább a cseh–szlovák viszony önmozgásának, illetve a csehszlovák–német ellentétek kiéleződésének magyar szempontból kedvező végkifejletével számolt, s a lengyel diplomáciától eltérően nem tartotta meghatározónak a közvetlen, kormányzati szintre emelt magyar-szlovák kapcsolatokat. Ráadásul azt is be kellett látnia, hogy a kisantant-fenyegetés szorításában kerülnie kellett a Csehszlovákiával szembeni fegyveres konfliktus lehetőségét.

² Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002; Simon Attila: *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010; Uő.: Az 1938-as nemzetiségi státútum és a magyar kisebbség. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, (12) 2010. 3. 29–51; Tóth, Andrej: Zemská křesťansko-socialistická strana v Československu pod vedením hraběte Jánosa Esterházyho v letech 1933–1935. *Moderní dějiny*, (19) 2011. 1. 67-103; Uő.: Nástup hraběte Jánosa Esterházyho do čela Zemské křesťansko-socialistické strany v Československu na sklonku roku 1932. *Moderní dějiny*, (18) 2010. 1. 77–101; Uő.: Maďarské menšinové politické strany v Československu a volba Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky v prosinci 1935. I-II. díl. *Moderné dějiny*, 2012. 1. 157–202, 2012. 2. 83–137.

1938. március 29-én a prágai parlamentben Jozef Tiso nyilatkozatot olvasott fel, amelyben Szlovákia autonómiájának mielőbbi megvalósítására szólította fel a kormányt. A nyilatkozat, akárcsak a HSZNP összes 1938. évi autonómiával kapcsolatos hivatalos állásfoglalása, deklarációja a csehszlovák állam keretei közt, a köztársaság belső stabilitásának megerősítése érdekében szorgalmazta az autonómia megvalósítását. Tiso – aki felszólalását előzetesen Esterházyval és a többi kisebbség politikusaival is egyeztetette, külön fejezetet szentelt a szlovákiai nemzetiségi csoportoknak. Esterházy azonban igyekezett mértékén kezelni Tiso fogadókészségét. Jól látta, hogy Hlinkáék számára csak átmenetileg volt szükség „nemzetiségi együttműködés” felmutatására, hogy így is növeljék Hodža és Beneš szemében a szlovák kérdés súlyát.³

A HSZNP deklarációját magyar részről Szüllő Géza, az EMP tiszteletbeli elnöke, Leon Wolf a Hlinkáék által kezdeményezett Autonómia Blokk listáján megválasztott lengyel képviselő és Ernst Kundt, a Szudétanémet Párt (SZDP) képviselője és szóvivője is megtámogatta a képviselőházi vitában.⁴ Szüllő Géza a prágai parlamentnek ebben a felfokozott hangulatú parlamenti vitájában 1939. március 29-én fenntartások nélkül támogatta a szlovák és a kárpátaljai autonómiát. Szüllő szerint a Köztársaság gyengeségének éppen az a legfőbb oka, hogy sem a pittsburghi egyezményben szavatolt szlovák autonómiát, sem pedig a saint germain-i csehszlovák kisebbségi szerződésben előírt kárpátaljai autonómiát nem valósította meg. „Meg kell, hogy értse a kormány, hogy másként itt boldogulást nem tud elérni, mint hogy a teljes jogegyenlőség alapján állva megadja minden itt élő nemzetnek, ami őt isteni és emberi törvény alapján megillet. (...) Mi magyarok azt követeljük, együtt szlovák testvéreinkkel, hogy a köztársaságban minden nemzet a maga területén maga intézhesse sorsát.”⁵ A szlovák és a kisebbségi magyar autonómia összefüggésének jogosultságát az eddig megjelent cseh, szlovák munkák is alátámasztják. Bár a korábbi évtizedek nemzeti és

³ Esterházy a következőképpen rögzítette Tisóval kapcsolatos benyomásait: „...most pillanatnyilag teljes becsületességgel állja a harcot és nem riad vissza a kormány részéről jövő fenyegetésektől sem. Hogy ez az állapot nála meddig fog tartani, és mikor fog akarni esetleg más politikai vizekre evezni, természetesen nem tudom és ezért garanciát nem vállalhatok. Ezért nézetem szerint egyedüli dolog, amit csinálhatunk, hogy biztosítsunk magunkat, hogy nem fognak kiugrani, az, hogy lehetőleg minél erősebben kompromittáljuk őket Prága szemében.” *Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) K-64, 79. csomó, 1938. 65. tétel*

⁴ A prágai parlament képviselőházi naplójának szövegéből jól kivehető a négy nemzetiség különérdekeinek az előtérbe kerülése, illetve a Tiso által felolvasott deklarációban a nemzetiségekkel való együttműködés frázis szintű megfogalmazása. Poslanecká sněmovna, - těsnopisecké záznamy, 29. března 1938. *Společná česko-slovenská parlamentin digitální knihovna*. <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/143schuz/s143003.htm>

⁵ Uo.

ideológiai kizárólagosságai gyakran eltakarták a szlovák és cseh elemzők elől a kisebbségi és az anyaországi nézőpontok, állásfoglalások közti különbségeket.⁶

A szlovák autonómiatörekvések magyar összefüggései – a magyar revíziós külpolitika és az EMP egymástól nem független, de részben különböző célokat, módszereket követő magatartásán, illetve a szlovák alternatívákhoz való viszonyuláson keresztül foghatóak meg a legjobban. A szlovák kérdés az 1938-as csehszlovák válságév három választási lehetőség formájában – a cseh-szlovák belső megegyezés, a másik két szomszédhoz, Lengyelországhoz vagy Magyarországhoz való csatlakozás, illetve a hitleri Európa-elképzelések keretei közt megnyíló szlovák állami önállóság lehetőségeként – jelent meg. Az osztrák Anschluss nyomán a náci Németország halálos szorításába került Csehszlovák Köztársaság márciusi-áprilisi első reakciói azt mutatták, hogy a szlovák autonómiapolitika szakított a korábbi visszafogott stílusával. Hlinkáék, Tisóék a Köztársaság, illetve a pittsburghi egyezmény 1938-as „jubileumi évét” a követelések radikalizálására, mozgalmi és politikai háttérének a kibővítésére kívánta felhasználni. Ez utóbbi részeként – félretéve a korábbi óvatoskodást, az érintettek újragondolták a német–magyar–szlovák „kisebbségi” együttműködési koncepcióját, a felfedezték a benne rejlő lehetőségeket. Az EMP politikusai is fontosnak tartották a Köztársaság állami doktrínájának alapját jelentő cseh–szlovák egység cáfolatát és megbontását.

Az 1938. májusi-júliusi periódusban, az egyre feszültebbé vált csehszlovák–német államközi és a csehszlovák–szudétánémet viszony mellett Beneš elnök és a csehszlovák kormány részben az aktív ellenállás alternatívája és a nyugati szövetségesei által tanácsolt megegyezés taktikai lépései közt lavírozott. Hodža a nemzetiségi státúumtervezet

⁶ A régebbi munkák közül Ladislav Deák könyveit kell megemlítenünk: Deák, Ladislav: *Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938–1939*. Bratislava, Veda, 1990. 189 p; Uő.: *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933–1939*; Bratislava, Veda, 1991. 241 p; A legújabb munkák közül pedig forrásszinten is sok új anyagot tárt fel például Arpáš, Róbert: *Autonómia: víťazstvo alebo prehra? Vyvrcholenie politického zápasu HSES o autonómiu Slovenska*, Bratislava, Veda, 2011. 197 p; Bystrický, Valerián: *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*, Bratislava, Prodama, 2008. 301 p; Vašš, Martin: *Slovenská otázka v I. ČSR (1918–1938)* Martin, Matica slovenská, 2011. 284 p; A cseh történetírás legújabb összefoglaló kisebbség-, illetve diplomáciatörténeti munkái közül ld. például: Tóth Andrej–Novotný Lukáš–Stehlík, Michal: *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?* Universita Karlova, Filosofická fakulta–Vydavatelství TOGGA, Praha 2012. 739 p; Kuklík, Jan–Němeček, Jan: *Od národního státu ke státu národnostního. Národnostní statut a snahy o řešení menšinové otázky v Československu v roce 1938*. Praha, Karolinum, 2013. 450 p. A nemzetközi historiográfia máig jól használható alapl munkája a vizsgált korszak szlovák kérdéséről Jörg K. Hoensch: *Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik: Hlinkas Slowakische Volkspartei zwischen Autonomie und Separation 1938/1939*. Graz–Köln, Böhlau, 1965. 379 p. Hoensch könyve megjelent szlovák fordításban is: Hoensch, K. Jörg: *Slovensko a Hitlerova východná politika. Hlinkova slovenská ľudová strana a medzi autonmiou a separatizmom 1938–1939*. VEDA, Bratislava 2002.

átdolgozásával, a szudétanémet, majd a magyar párttal egyeztetve próbálta áthidalni a nyugati szövetségesek appeasement politikája és bizalomvesztése nyomán támadt politikai űrt.

Hodža és Beneš rövid ideig tartó szoros együttműködésének korszaka volt ez, amikor a szlovák autonómiatörekvések kezelése a német kérdés mögött részben háttérbe szorult, részben pedig a kisebbségektől eltérő, külön pályán futott, de augusztustól kezdődően egyre inkább felerősödött a válság nemzetközi, nagyhatalmi dimenziója. Ennek következtében a Hodža által preventív jellegűnek tartott nemzetiségpolitikai reform jellege radikálisan megváltozott és a köztársaság önvédelmét szolgáló, a kormányzati kezdeményezést is megkérdőjelező magatartássá alakult. A csehszlovák válság 1938. augusztus–szeptemberi, forró periódusában egyértelművé vált, hogy többé már nem létezett belső megoldás.

A szeptember 18-i brit–francia ultimátum elfogadásával maga Beneš és a csehszlovák kormány legalább a szlovák autonomistákkal megpróbált még egyezsége jutni. A nemzetiségi ügyek, hasonlóképpen az 1918. évi magyarországi drámához, többé már nem számítottak belpolitikai kérdésnek. Beneš ezért nem vállalkozott arra, amire annak idején Jásziék, hogy legalább a nemzetközi közvélemény és a jövő számára dokumentálja megegyezési szándékát, és mielőtt rákényszerítették volna a müncheni szerződést, törvényerőre emelje az első köztársaságot átalakító, svájci típusú nemzetiségi önkormányzati rendszert bevezető statútum negyedik variánsát. Megtette ezt pár hónappal korábban, amikor a megújuló csehszlovák nemzetiségi politikáról összeállított memorandumban tájékoztatta az angol és a francia kormányt. Mint gyorsan kiderült, minimális hatásfokkal.

Tény, hogy a nemzetiségi statútum – egyébiránt messzemenő engedményeket tartalmazó – negyedik változata, illetve a cseh-szlovák viszony külön szabályozásának Milan Hodža, Edvard Beneš és Ivan Dérer igazságügy-miniszter által kidolgozott három megállapodás-változata alapján nem sikerült, nem is sikerülhetett a legsúlyosabb válságszakaszban a nemzetiségi problémákat megoldani. Ugyanakkor azt is látni kell, és itt viszonylag nagyok a cseh, szlovák és magyar történetírás közötti különbségek, hogy a München és kisebb részben a bécsi döntés utáni helyzet nyitotta meg a lehetőséget a cseh-szlovák viszony és a ruszin kérdés szabályozására, Szlovákia és Kárpátalja autonómia státuszának kialakítására.⁷

A lengyel és magyar kérdés a müncheni szerződés értelmében rövid úton, az etnikai elvű revízió müncheni elvei alapján jórészt megoldódtak, és a második Cseh-Szlovák

⁷ Simon Attila: Národnostný štatút z roku 1938 a maďarská menšina, Forum Spoločenskovedná revue, 2010. 5. 99-115. http://epa.oszk.hu/00000/00033/00046/pdf/EPA00033_Forum_szemle_2010_5_attila-simon.pdf
Bystrický, Valerián: Milan Hodža a česko-slovenské vzťahy koncom 30. rokov, in: Uő: *Od autonómie*, i. m. 156–157.

Köztársaság számára már alapvetően a cseh-szlovák-ruszin viszony autonómia-rendszerének a beüzemelése, valamint az új határok mentén kialakult konfliktusok kezelése jelentette a legnagyobb etnopolitikai kihívást.

Ennek a rendkívül összetett féléves periódusnak a végére a csehszlovákiai magyar kisebbség előtt szintén leegyszerűsödtek a politikai alternatívák, a választási és döntéshelyzetek. Amennyiben a nagyhatalmak nemcsak a cseh-német viszonyt rendezik a határok módosításával, akkor a csehszlovákiai magyarság többsége számára szintén hamarosan eljön a „hazatérés” pillanata. Ha nagyhatalmak csak a német kérdést rendezték volna, akkor másik megoldásként maradt volna Szlovákia autonómiája, s azon belül a magyar kulturális vagy regionális autonómia lehetősége. A müncheni szerződés kiegészítő jegyzőkönyvében rögzített magyar és lengyel rendezés lehetősége, illetve Szlovákiának október 6-án kikiáltott autonómiája azonban rövid egy héten belül kézzel fogható valósággá tette a magyar etnikai revízió és a szlovák autonómia súlyos ellentmondásait, amivel természetesen az EMP vezetésének és Esterházy Jánosnak is szembesülnie kellett.

A szlovák autonómia-elképzelések befolyásolása

Miként próbálta az Esterházy és Jaross Andor vezette EMP elnöksége, parlamenti frakciója programszerűen feldolgozni azokat az 1938. évi eseményeket, amelyekre húsz éven keresztül várt? Mennyire tudott megfelelni a szlovák kérdés kezelésében a Budapestről kiosztott mandátumának? Jóllehet a felvidéki kisebbségi magyar reprezentáció mindvégig a magyar revíziós külpolitika utasításait követte, időről-időre – saját kisebbségi közvetítő és túszzerepének adottságaira hivatkozva – megpróbált olyan alternatívákat is felkínálni a magyar diplomáciának, amelyek a revíziós doktrínát közelíteni kívánták a valóságos helyzetekhez, lehetőségekhez. És persze azt is látni kell, hogy éppen a szlovák autonómiatörekvések cseh-szlovák keretek közt végbement kodifikációja nyomán, 1938 őszén le kellett számolni az egész Szlovákia csatlakozásával számoló, úgynevezett integrális revízióhoz kapcsolódó elképzelésekkel, illúziókkal. Ez különösen Esterházy számára volt nehéz, aki alapvetően abban bízott, hogy a magyar-lengyel együttműködéssel sikerül a szlovák autonómiát a Magyar Királyság keretei közt megvalósítani, s ezzel a fenyegető hitleri *Neuordnunggal* szemben egy területileg egybefüggő, potenciális lengyel–szlovák–magyar tengelyt létrehozni. Ami már azért is irreális feltételezésnek bizonyult, mert mind a három érintett nemzet valójában a Hitlerrel való megegyezésektől remélte sorsának jobbra fordulását.

Ezért is érdemel külön figyelmet az a tény, hogy a varsói megbeszéléseiről fennmaradt lengyel diplomáciai források alapján, Esterházy a szlovák autonómia ügyében elszenvedett magyar kudarc okát részben a komáromi magyar–cseh–szlovák tárgyalásokon tanúsított agresszív magyar magatartásban, részben pedig a bécsi határvonal megállapításának módjában jelölte meg.⁸ Valójában azonban neki is pontosan látnia kellett, hogy a magyar kormány mind a szlovák autonómia, mind pedig a kisebbségi jogkiterjesztés ügyében szinte kizárólag Németország által lehetővé tett megoldásokat tartotta járhatónak, és ezért Budapesten többé-kevésbé tétlenül szemlélték a szlovák kérdésnek az önállósulás irányába mutató cseh–szlovák orientálódását. Esterházy ugyanakkor azzal is szembesült, hogy a magyar–szlovák kapcsolatokban húsz év alatt nem történt érdemi közeledés, s nem került sor a szlovák autonómia Magyarországon belüli alternatíváinak a kidolgozására. Ennek persze mindkét oldalon – a konkrét bel- és pártpolitikai okokon túl történeti és lélektani feltételei is – hiányoztak, így az 1938-ban kialakult helyzetet magyar és szlovák részről úgy élték meg, mintha az 1918. évi különválás során kialakult helyzetet kellett volna kezelni. A magyar közvélemény a minél teljesebb, spontán történeti revízió csodájában reménykedett, szlovák részről viszont minden más alternatíva vonzóbbnak bizonyult, mint a „Szent István-i” magyar államkeretek közé való „visszatérés”.⁹ Pedig a húsz év alatt a szlovákság a csehszlovák államkeretek közt megtapasztalta saját nemzeti politikai, kulturális, társadalmi erejét, és tudatosította a csehekkel közös állam előnyeit és hátrányait. A szlovák politikai közvéleményben – minden ezzel ellentétes budapesti feltételezéssel és várakozással szemben – igen széles konszenzus alakult ki abban a tekintetben, hogy az 1918 előtti állapotokhoz képest Csehszlovákia rendkívül nagy előrelépést jelentett.

Ezzel szemben a magyarországi társadalom nagyobb részére Trianonban megállt az idő. Hiába próbált a kisebbségi magyar értelmiség közvetíteni a szomszédok és Magyarország között, a régi és új világok között alig nyílt átjárás. Ezért is fontos, hogy a budapesti kormány felismerte saját korlátait és az EMP ügyvezető elnökeként Esterházy János esetében is érvényesnek tekintette azt a még Bethlen István kormányzati periódusának végén kialakult

⁸ Esterházy Jan Szembek lengyel külügyminisztériumi államtitkárral folytatott 1938. június 17-i varsói megbeszélésén kifejtette, hogy „nincsenek illúziói abban a tekintetben, hogy Szlovákiában magyarbarát közhangulat uralkodna. Túl sok a régi emlék és nagyon nagyok voltak a csehszlovák állam létrejöttéhez fűződő elvárások is. Egyedül Prága felelőtlen, centralista politikája –fogalmaz a lengyel feljegyzés – okozta azt, hogy Szlovákiában csehellenes hangulat alakult ki, ami az utóbbi időben bizonyos lehetőségeket teremtett arra, megteremtsék a magyarbarát hangulat alapjait. Ez azonban még nem tekinthető változatlan és megállapodott hangulatnak, és ezért a magyar tényezőknek át kell törniük annak a bizalmatlanságnak a falát, amely Szlovákiában Magyarországgal szemben létezik.” Segeš, Dušan–Hertel, Maroš–Bystrický, Valerián (eds.): *Slovensko a slovenská otázka v pol'ských a maďarských dokumentoch v rokoch 1938–1939*. Bratislava, Spoločnosť Pro Historia, 2012.233–236.

⁹ Erre ld. pl. Arpáš, Róbert: *Autonómia*, i. m. 87-89.

munkamegosztást, amely szerint a közvetlen, személyes szlovák tárgyalások a felvidéki kisebbségi magyar pártok vezetőire tartoztak.¹⁰

Ennek kapcsán érdemes azon is elgondolkodni, milyen külső és belső tényezőkkel, akadályokkal és aggodalmakkal függött össze a korabeli magyar diplomácia revíziós stratégiájának az a gyengesége, amely az 1930 és 1938 közötti nem volt képes egyértelművé és a lengyelekhez hasonlóan értelmezhetővé, olvashatóvá tenni a magyar álláspontot a szlovák kérdéssel kapcsolatos budapesti célok és szándékok tekintetében. Jellemző, az 1938. tavaszi helyzetre, hogy a lengyel diplomácia, Beck lengyel külügyminiszterrel az élen kénytelen volt folyamatosan Budapestet arra ösztönözni, hogy próbálja felvenni a közvetlen kapcsolatokat az ellenzéki, autonomista szlovák politikai elittel, s tegye világossá a szlovákok és nemzetközi diplomácia számára, mi mindenben különbözhetett volna Szlovákia autonóm státusa a cseh-szlovák, illetve a magyar-szlovák viszony keretei közt.¹¹

E tekintetben különösen 1938 tavaszától kezdve, Kazimierz Papée prágai lengyel és Hory András varsói magyar követen keresztül éppen Varsó kezdeményezése volt az, amire a Kánya Kálmán vezette magyar külügyminisztériumnak reagálnia és válaszolnia kellett. A szlovák kérdés szlovák szempontból megnyugtató kezelésében érdekelt Varsó a diplomáciai csatornákon keresztül próbálta színvallásra készíteni Budapestet, miként is képzei a magyar kormányzat csehszlovák válság két kulcskérdésének, Szlovákia és Kárpátalja autonómiájának a rendezését.

A Magyar Külügyminisztérium 1938. május 3-i levéltervezetében, a lengyel kérdésekre válaszolva három pontban foglalta össze a Magyarország szlovák tárgyalási pozícióit. A korábbi hasonló tájékoztatást megerősítve jelezték, hogy a magyar-szlovák kapcsolatokért magyar részről az EMP vezetői a felelősek. Budapest szerint a tárgyalások jó irányban haladtak, de 1938 májusában még nem lehet érdemi elmozdulásról beszámolni. S végül a magyar külügyi tájékoztató jelezte, hogy „az ilyen természetű megbeszélések kényes voltára” való tekintettel a magyar kormány semmilyen közvetlen szlovák tárgyalást 1938 májusáig nem folytatott, de rövid időn belül erre is sort kívánnak keríteni.¹²

Esterházy János – egyebek közt lengyel édesanyja, nyelvismerete és kiterjedt lengyelországi kapcsolatai, valamint a német élettér-elképzelésekkel szemben a közép-európai

¹⁰ Erről részletesebben ld. Szarka László: Kisebbségvédelem, autonómia és revízió. Esterházy János szerepe a csehszlovákiai magyar politikai alakításában 1932–1938. *Történelmi Szemle*, 2013. 3. 431–432.

¹¹ Segeš, Dušan–Hertel, Maroš–Bystrický, Valerián (eds.): *Slovensko a slovenská otázka, i. m.152–158.*

¹² Minthogy a HSZNP Prágán kívül elsősorban a lengyel kormánnyal tartott rendszeres kapcsolatot, s Varsó igyekezett egyszerre támogatásáról biztosítani a szlovák autonomistákat, másrészt viszont távol kívánta magát tartani a lengyel értelmezés szerint magyar érdekeltségű szlovák ügyektől, a lengyel diplomácia folyamatosan informálódott a magyar-szlovák viszony alakulásáról.

összefogást előtérbe helyező állásfoglalásai miatt – különösen alkalmasnak látszott ennek a sajátos magyar-szlovák párbeszédnek a felgyorsítására.¹³ Ő fogta össze magyar részről azokat az egyeztetéseket, amelyek az EMP és a HSZNP vezetői között a prágai parlamentben, a szlovákiai „öslakos népek”, a csehszlovákiai kisebbségek és az autonómiatámogató pártok között folytak, s neki volt az a feladata, megpróbálja a szlovák vezetőket autonómiapolitikájuk magyar orientációjának előnyeiről meggyőzni. Erről a prágai, varsói követi jelentésekben és utasításokban többször is szó esik.

Szlovákia autonómiájának kisebbségi magyar olvasatai

A szlovák autonómiatörekvéseknek a magyar kormánytól és a magyar kisebbségi pártoktól egyre inkább különváló, önálló vonalvezetése alapvetően kérdőjelezte meg az „öslakos koncepció” és az autonómiaprogram értelmét. Esterházy személy szerint egy ideig még bízott abban, hogy a néppárt előbb-utóbb hajlandó lesz visszatérni a közös „öslakos” politikához.¹⁴ Maga Esterházy az Országos Keresztényszocialista Párt elnökévé történt megválasztást követően mondott beszédében is kiemelt feladatának tekintette az autonómia ügyének felkarolását: *„Küzdeni fogok az autonómiáért. És itt főleg a szlovák testvérek önértetéhez szólok, mert meg nem engedhető lebecsülése az itteni öslakosságnak a prágai kormányparti körök azon állítása, hogy mi nem vagyunk olyan érettek, hogy önmagunkat kormányozhassuk.”*¹⁵

Ezzel együtt Esterházy többször is panaszkodott, hogy a Szlovákia autonómiájának ügyében vontatottan haladtak a tárgyalások, aminek számos oka lehetett. Egyrészt az HSZNP elnöki tanácsán belül Hlinka elnökkel az élen többségben voltak azok, akik az EMP elnökének közvetítő pozícióját nem tudták elvonatkoztatni a párt politikájának revíziós

¹³ Esterházy lengyel kapcsolatainak megítélésében igen nagyok az eltérések a magyar és a szlovák, illetve a cseh történelmi értékelésben. Míg Molnár Imre szerint Esterházy azt követően vállalkozott magánemberként a lengyel közvetítő szerepre, miután „a közép-európai politika egén már felmerült egy, a Hitler bábállamként létrejövő önálló Szlovákia fenyegető rémképe”. Ezzel szemben szlovák részről általában éppen Esterházy aktív lengyel közvetítői szerepvállalását tekintik a Csehszlovákia-ellenes magatartás első bizonyítékának. Vö. Molnár Imre: *Esterházy János élete és mártírhalála*, Budapest, Méry Ratio, 2012. 91–97; Deák, Ladislav: *Hra o Slovensko*, i. m. 100–101; Arpáš, Róbert: *Autonómia*, i. m. 102–103.

¹⁴ Az öslakos koncepciót felváltani hivatott „katolikus blokk”, illetve a „kisebbségi blokk” elképzelésekben szintén már nem a magyar, hanem a cseh katolikusok, illetve a szudétánémetek érdekérvényesítő ereje volt a meghatározó. A szlovák autonómiatörekvések bel- és külpolitikai kontextusának, tartalmi súlypontjainak, államjogi koncepciójának változásairól lásd pl. Bystrický, Valerián: *Od autonómie*, i. m. 84–99.; Rychlík, Ján: *Češi a Slováci*, i. m. 132–140.; Arpáš, Róbert: *Autonómia*, i. m. 92–105.; Simon Attila: *Egy rövid esztendő krónikája*, i. m. 94–95.

¹⁵ Esterházy: *Fő feladatunk nemzeti öntudatunk s a keresztény felfogás erősítése*, *Prágai Magyar Hírlap* 1932. december 16. Közli: Angyal Béla (szerk.): *Dokumentumok az Országos keresztényszocialista Párt történetéhez 1919–1936*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 2004. 426.

stratégiai fővonulatától, amit a magyar kormány kiváró, a szlovákok Magyarország melletti elköteleződését sürgető magatartása is tovább erősített.

Másrészt a magyar-szlovák ellentétek okai közt a történeti, asszimilációs viták emléke is ott kísértett, amit jól mutatott Andrej Hlinkának, Jozef Tisonak, Jozef Budaynak, illetve Esterházy Jánosnak és Aixinger Lászlónak 1935. január végi bécsi találkozója, ahol a szlovák autonómián belüli magyar–szlovák viszonynak éppen az asszimilációt kölcsönösen kizáró lehetőségek kérdése merült fel.¹⁶ A HSzNP az 1930-as években különös óvatossággal alakította kapcsolatait a magyar pártokkal. Részben, mert azok revíziós elkötelezettségéről Hlinka környezetében meg voltak győződve, részben pedig azért, mert a párton belül folyamatosan erősödött a Jozef Tiso alelnök által vezetett „realista” csoport, amely a csehszlovák állam fenntartásában és a csehekkel való kiegyezésben látta a legkedvezőbb alternatívát. A Néppárt nemzeti radikális csoportja még kevésbé támogatta a magyarokhoz való közeledést, s látván a prágai parlamentbe benyújtott szlovák autonómiatervezetek cseh elutasítását, a Csehszlovákián belüli megoldást sem tartotta járható útnak, s ezért egyre harciasabban követelték a pártvezetéstől az önálló Szlovákia alternatívájának képviselését.¹⁷ 1938 őszéig a szlovák autonómiatörekvések egyre határozottabban a Csehszlovákián belüli államjogi újrendezés keretei közt keresték a megoldást.

Miként értelmezte az EMP vezetése, s azon belül Esterházy János Szlovákia autonómiáját, s hogyan próbált az arra irányuló politikai törekvésekkel összhangba hozni a magyar kisebbségi jogvédelmet és a revíziós külpolitikai szempontjait? Erre vonatkozóan a nyilvánosság több szintjén – a prágai parlamentben, a kisebbségi magyar és a szlovák sajtóban fejtette ki hivatalos, azaz a közvéleménynek szánt álláspontját. Ennek a hivatalos álláspontnak kettős érvelési bázisa volt. Esterházy szlovákiai autonómiáról kialakított, nyilvánosságnak szánt elképzelése ugyanis részben a csehekkel szemben megfogalmazott, „öslakos koncepció” előzményeire támaszkodott, és a Prágától való függetlenedés jegyében – a csehországitól minden tekintetben különböző szlovákiai helyzetet – csakis a minél teljesebb politikai, törvényhozói, gazdasági önkormányzatiság megszerzésével látta konszolidálhatónak.

Tisztában volt persze azzal, hogy a szlovák autonómiának a megadása rengeteg cseh és „csehszlovák” gazdasági, személyi érdeket sértett volna. Ezért mondta Prága

¹⁶ Uo. 435–437.

¹⁷ A párton belüli ellentétek, különösen a párt 1935. évi, illetve pöstyéni kongresszusa, valamint az ugyanazon év decemberében sorra került köztársasági elnökválasztások idején éleződtek ki. Tisonak sikerült elérnie, hogy a párt parlamenti képviselői az elnökválasztások során a HSzNP parlamenti képviselői a betegsége miatt lemondott T. G. Masaryk utódjaként kijelölt Edvard Benešre adták le szavazataikat, amivel a párt átmenetileg egyértelművé tette elkötelezettségét a csehszlovák államegység mellett. Arpáš, Róbert: *Autonómia*, i. m. 39–52.

szempontjából már-már megoldhatatlannak a szlovákiai helyzetet a Benešsel való kistapolcsányi megbeszélésen. A hivatalos autonómia-álláspont másik sarkalatos eleme a szlovák vezetésű, de Szlovákia minden nemzetére kiterjedő – ma úgy mondanánk: multietnikus – autonómia elképzelése volt. Elismerte a szlovákság vezető szerepét a majdani szlovákiai autonóm közigazgatásban, de – amint azt a HSZNP központi napilapjában, a Slováč-ban is kifejtette, remélte, hogy a HSZNP „az autonómia elérése után nem esik ugyanabba a hibába, mint a centralista pártok, és a Szlovenszkó magyar vidékén lakó magyarok megkapják ugyanazokat a jogokat, mint a szlovák vidékek szlováksága.”¹⁸

A Szlovákia egész területére kiterjedő autonómia kérdéskörét Esterházy a maga politikai stratégiájában, tárgyalásaiban természetesen ennél jóval összetettebb képletként értelmezte. Hosszabb szünetet követően 1937 őszén a lengyelekkel jó kapcsolatokat ápoló Karol Sidor néppárti képviselővel, Hlinka pártelnök személyes bizalmasával vette fel a kapcsolatot annak érdekében, hogy újrászervezzék az 1935. évi választások idején meghiúsult kisebbségi autonómiablokkot. Tárgyalásairól a magyar külügyminisztérium részére készült feljegyzésében Esterházy több érdekes megfigyelést tett a szlovák autonómia magyar orientációjának nehézségeiről. Sidor esetében azt figyelte meg, hogy a magyar kapcsolattól való tartózkodása mögött az a jogos félelem húzódhatott meg, hogy az EMP-vel való közös fellépés miatt könnyen elszigetelődhet a HSZNP magyarelles többségnél. A magyar pártelnök számára az autonomistákkal való kapcsolatteremtés fontos második szándékként merült fel annak lehetősége, hogy a szlovák törekvések hathatós támogatásával bizonyítani lehetett volna, hogy „csehszlovák egység nincs”. Esterházy ezt különösen fontosnak vélte a köztársaság fennállásának 20. jubileumi évében, amikor a prágai kormánykörök feltétlen sikerként kívánták prezentálni a közös csehszlovák nemzetállamot. A Hodža-kormányba való szlovák belépés megakadályozásához fontos magyar érdekek fűződtek.¹⁹

A HSZNP politikájában a szlovák autonómia magyar revíziós alternatívája csak a Csehszlovákia megszűnésével számoló politikai tervezésben maradt meg – egészen 1938 szeptemberéig – a legvalószínűbb forgatókönyvnek és alternatívának.²⁰ A Hitler hatalomra

¹⁸ Molnár Imre idézi Esterházy írását, amely a Tri národy o slovenskom národe (*Slovák*, 1938. 48. 2. old) címmel, erősen cenzúrázott formában jelent meg. Molnár Imre: Esterházy János, i. m. 98. Az EMP elnökének erről a szlovák nyilvánosságnak szánt egyedi kísérletéről ld még Petravich Gyula pozsonyi konzul jelentését. Magyar Nemzeti Levéltár, Külügyminisztérium, rezervált iratok, K-64. 1938. 79. csomó 65. tétel

¹⁹ Petravich Gyula pozsonyi konzul levele, s benne „Tamás” (Esterházy) jelentése a HSZNP képviselőivel folytatott tárgyalásokról. MNL, KÜM, K-64, 79. csomó, 1938. 65. tétel

²⁰ Hitler szlovák kérdéssel kapcsolatos álláspontjának alakulását Goebbels naplója és korabeli német diplomáciai források alapján vizsgálj és a magyar–szlovák ellentétek német felismerése nyomán kialakult új – az önálló Szlovákiát a Csehszlovák Köztársaság szétverésére, saját közép-dunai pozícióinak megerősítésére felhasználó –

kerülése után egyre inkább külpolitikai kényszerhelyzetbe sodródott – csehszlovák kisebbségpolitikában olyan átrendeződések kezdődtek, amelyekben a szlovák autonómia helyett a szlovák különválás és szlovák állami önállóság alternatívája erősödött fel.

Az 1938. évi csehszlovák válság idejére a magyar népcsoport politikai képviselőinek súlypontja teljes egészében az Esterházy és Jaross vezette EMP-n belülre került. Ez egyrészt lehetővé tette az egy központból irányított, hisztériamentes felkészülést a revíziós változásokra, ugyanakkor a budapesti kormányzat igyekezett kivonni a párt vezetőit a többségi-kisebbségi konfliktusok első vonalából. Mindeközben az EMP vezetői igyekeztek megfelelő határozottsággal és egyértelműséggel reagálni a Hodža-féle státútum-tervezet körül 1938 tavaszán-nyarán felgyorsult tárgyalásokra. Új követeléslistát dolgoztak ki, és többször is tárgyaltak a csehszlovák miniszterelnökkel, valamint a csehszlovák válságban érintett felek közötti közvetítés céljából Prágába érkezett lord Runcimannel.²¹

Jóllehet ezzel párhuzamosan nagy volt a nyomás az EMP vezetésére, hogy minden lépésüket hangolják össze a Konrad Henlein vezette Szudétanémet Párttal, ezek néhány formális tárgyaláson kívül érdemi együttműködést nem eredményeztek. Az 1937. május 11-i prágai találkozót követően sokáig nem történt semmi, mígnem 1937 novemberében Darányi Kálmán és Kánya Kálmán feladatuk kapták a csehszlovákiai német–magyar kisebbségi együttműködés fellendítését. Az 1938. februári budapesti egyeztetéseket követően, az ott született megállapodás ellenére a csehszlovák válság idején már nem tudtak érdemi politikai együttműködést kialakítani. Ezért nem vezethetett eredményre a szudétanémetek által kezdeményezett szeptember 15-i prágai német–szlovák–magyar egyeztetés sem, amelyen Henleinék a három népcsoport szoros együttműködéséről szóló megállapodást szerettek volna kötni. Esterházy az EMP nevében az akkor még folyamatban lévő Hodža-tárgyalásokra hivatkozva tért ki a megállapodás elől.²²

német koncepció összefüggéseit elemzi Hermann, Angela: Inštrumentalizácia myšlienky slovenskej autonómie nacionálno-socialistickým režimom. In: Bystrický, Valerián–Michela, Miroslav–Schwarz, Michal a kol.: *Rozbitie alebo rozpad*, i. m. 192–209.

²¹ A státútum- és a Runciman-misszió tárgyalásainak magyar vonatkozásairól részletesen ld. Simon Attila: *Egy rövid esztendő krónikája*, i. m. 129–150.; Molnár Imre: *Esterházy János*, i. m. 99–107.

²² A két kisebbségi párt közötti kapcsolatok 1937-ben egy budapesti megbeszélést követően váltak szervezettebbé, s haladták meg a korábbi ad hoc jelleget. Ez azonban jórészt csak a nemzetiségi státútum tervezeteinek elutasításában mutatkozott meg. A két párt közötti, kárpáti és magyarországi németekkel kapcsolatos ellentétek mindvégig megoldatlanok maradtak. Az EMP vezetői pedig – egy-két kivételtől eltekintve – elfogadhatatlannak tartották a szudétanémetek által nyíltan képviselt náci ideológiát. MNL, 1937–7–299. res. pol.

Az EMP vezetői az addigi irányvonalnak megfelelően kitartottak a szlovák autonómiakövetelések támogatása mellett, amelyek azonban éppen a válság hónapjaiban egyre inkább a csehszlovák állam legnagyobb problémájának, az államegység felbomlását felgyorsító tényezőnek számítottak. Esterházy a csehszlovák parlamentben a kormánypárti képviselők nemtetszését kiváltva nyíltan autonómiapárti nyilatkozatot tett, megtetézve azzal, hogy a csehszlovák megoldásokkal szemben a szlovák autonómiát magyar követelések teljesülése szempontjából is előnyösebbnek tartotta.²³

A szlovák autonómia kérdése körül kialakult feszültségek a magyar kormány mellett Hitler és a német kormány figyelmét is felkeltették a szlovák autonómia iránt. Esterházy 1938 áprilisában egyik budapesti jelentésében annak fontosságára hívta fel a figyelmet, hogy a szlovák autonómia ügyét Hodzáék megpróbálták a csehszlovák állam stabilizálása érdekében felhasználni. A Csehszlovákia „destruálására” törekvő kisebbségi magyar politika érdekei viszont szerinte azt kívánták meg, hogy „úgy befelé, mint kifelé lehessen bizonyítani, hogy csehszlovák egység nincs”.²⁴ Ugyanakkor a magyar párton többen is felfigyeltek a szlovák néppárti fiatalok körében gyorsan terjedő radikális magyarellenességre.

A Csehszlovákiával, vagy akár a szlovákokkal való háborús konfliktust pedig Budapest minden áron megpróbálta elkerülni. Az EMP Hitlernek a csehszlovákiai magyarok revíziós fellépését sürgető nyomatékos felszólítását, illetve Prága nyugati szövetségeseinek a szudétánemet kérdés területi megoldása érdekében való fellépését követően jelentette be szeptember 17-én a magyarok által lakott területeken a népszavazás iránti igényét. „A csehszlovákiai magyar népcsoport önmaga kívánja a kezébe venni sorsának intézését, s e célból szüksége van arra, hogy biztosíttassék részére a jog, amellyel 1918-ban csak egyes nemzetek élhettek: az önrendelkezés joga.” A népszavazás alternatívájával a párt azt kívánta jelezni, hogy nem a szudétánemet fegyveres provokációk útját kívánja járni, hanem törvényes, demokratikus eszközöket keres saját helyzetének megoldására, és számolva az autonómia kérdésében a cseh-szlovák megegyezés lehetőségével, a revízióhoz vezető úton többé nem a szlovákokkal közös, hanem a külön magyar területi autonómia megvalósítását tűzte ki célul.²⁵ Ez az álláspont tükröződött a müncheni szerződést követő feszült hetekben is, amikor az EMP

²³ Molnár Imre: *Esterházy János*, i. m. 100.

²⁴ MNL K-64, 1938–7–179. res. pol. Molnár Imre: *Esterházy János*, i. m. 108–109.; Simon Attila: *Egy rövid esztendő krónikája*, i. m. 141–147.

²⁵ Az EMP parlamenti és tartományi képviselőinek szeptember 17-i pozsonyi állásfoglalását szlovák levéltári források alapján idézi Simon Attila: *Egy rövid esztendő krónikája*, i. m. 173. Vö. Molnár Imre: *Esterházy János*, i. m. 109.

vezetésével 1938. október 7-én létrejött szlovákiai Magyar Nemzeti Tanácsnak (MNT) a magyar többségű területeken az első bécsi döntésig sikerült megőriznie a közrendet, ugyanakkor a csehszlovákiai magyarok már a határok módosításától remélték helyzetük megoldását.²⁶

A szlovák autonómia ügye a müncheni négyhatalmi döntést követően Cseh-Szlovákián belüli megoldást eredményezett, amelyet a magyar kormány, s vele együtt az EMP is kényszerűen tudomásul vett. Az SzNP-n belül – Tiso 1938. májusi budapesti tárgyalásai és felemás ígéretei ellenére – teljes győzelmet aratott a magyarellenes irányvonal, ami nem kerülte el a csehszlovákiai magyar kérdéstről a magyar kormány képviselőivel tárgyaló Hitler figyelmét sem. A szlovák autonómia ezt követően már nem a magyar revízió, hanem a Csehszlovákia teljes felszámolásában érdekelt hitleri politika eszközévé vált.²⁷ A kisebbségi politikus gyakran ellentmondásos közvetítői missziók vállalására kényszerült.

A szlovák autonómiával kapcsolatos magyar álláspontokról, közelítési, viszonyulási módokat összegezve elmondhatjuk, hogy a budapesti kormány számára a szlovák kérdésben mindvégig dominált a revíziós nézőpont, s ezért elhanyagolták a szlovák nemzeti, területi autonómia kérdésének tisztázását, a szlovákok számára is vonzó alternatíva kialakítását. Ehelyett – miután 1938 augusztusában a kielői német-magyar csúcstalálkozón szembesültek az egész Szlovákiát Magyarországnak felkínáló hitleri ajánlat háborús kockázataival, lényegében tudatosan berendezkedtek az etnikai revízió kivárására. Az EMP vezetése egészen 1938 szeptemberéig nem kötelezte el magát nyíltan, a nyilvánosság előtt a revíziós megoldás támogatása mellett. Ezzel együtt természetesen sem Beneš, sem Hodža számára nem volt titok, hogy az EMP magyar kormánnyal való együttműködése az 1930-as évek végén már egyértelműen a revízió céljának rendelődött alá. Budapest, s ennek megfelelően Esterházy számára egész Szlovákia és egész Kárpátalja Magyarországgal való egyesülése jelentette volna az ideális megoldást, ennek lehetetlenségét azonban legkésőbb 1938 nyarán, őszén maga is belátta. Az 1938. évi csehszlovák válság hónapjaiban – a minden korábbi forgatókönyvet felülíró záró szakaszt leszámítva – Esterházy elsősorban a Prága–Pozsony–Budapest háromszögben kívánta együtt értelmezni és megvalósítani a szlovák és a

²⁶ MNT nyilatkozata, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, *Szüllő-fond*, 1938. október 7. X-1. A nyilatkozatot részletesen elemzi Molnár Imre: Eszterházy János, i. m. 110–111. Az EMP revíziós „fordulatáról” részletesen ld. Simon Attila: Egy rövid esztendő krónikája, i. m. 169–174.

²⁷ A csehszlovákiai magyar kérdés, illetve a szlovák autonómia ügyének német megítéléséről ld. Hoensch, K. Jörg: *Slovensko a Hitlerova východná politika*, i. m. 245–261. Szarka László: Németország szerepe az első bécsi döntés előkészítésében. In: Simon Attila (szerk.): *Visszacsatolás vagy megszállás. Szempontok az első bécsi döntés értelmezéséhez*. Nógrád Megyei Levéltár–Selye János Egyetem, Balassagyarmat 2010. 21–41.

felvidéki magyar kérdés optimális autonómia-formáját. Miután azonban a Tiso és a magyar kormány közt vontatottan folyó egyeztetések helyett a szlovák autonómia cseh-szlovák variánsa jutott el a célegyenesbe, a müncheni szerződéssel előállt új helyzetben Esterházy számára a korábbi politikai közvetítői szerep után már csak a nagyhatalmi döntések nyomán kialakult kényszerhelyzetek maradtak. A teljes Szlovákia „visszatérésével” számoló alternatíva kudarca után személyesen is bekapcsolódott a magyar szempontból minél kedvezőbb határrevízió nemzetközi előkészítésébe, de tudta és hamarosan meg is tapasztalta, hogy ez a megoldás nem hozhat megnyugvást és megbékélést a magyar-szlovák viszonyban.